

Bir İktisadi İslamîlik Endeksi (EI²/ İ²E)

Scheherazade S. Rehman ve Hossein Askari

Özet

11 Eylül sonrası küresel belirsizlik, şüphe, düşmanlık ve korku ikliminde din ile iktisat, siyaset ve toplumsal davranışlar arasındaki ilişkiye olan ilgi yeniden alevlendi. Özellikle dinin iktisadi, siyasal ve sosyal gelişime etkisiyle aksi yöndeki etkiye hatırı sayılır bir dikkat yöneltildi. Fakat, dinin iktisadi performans yahut iktisadi performansın din üzerindeki etkisini incelemeyen önce bir ülkenin dindarlığının araştırılması gerekir; bu durumda ise “İslami ülkelerin ne kadar İslami olduğunu” veya “İslamîlik derecelerini”. Bu makalede, çok erken bir temel üzerinden, İslamî ülkelerin İslamî iktisat öğretilerine uyumlarını değerlendiriyor ve kendini İslamî olarak tanımlayan ülkelerin ne dereceye kadar İslamî doktrin ve öğretilere uyumlu olduğunu belirlemek için bir İktisadi İslamîlik Endeksi (EI²/ İ²E) geliştiriyoruz. Bunu 208 ülkenin İslami iktisat ilkelerine olan uyumunu ölçülebilen 113 değişkeni kullanarak yapıyoruz.

Anahtar Kelimeler: iktisadi gelişim, petrol, İslam, din

GİRİŞ

11 Eylül sonrası küresel belirsizlik, şüphe, düşmanlık ve korku ikliminde din ile iktisat, siyaset ve toplumsal davranışlar arasındaki ilişkiye olan ilgi yeniden alevlendi. Yalnızca İslamî köktencilikteki hızlı yükseliş değil aynı zamanda, örneğin, Amerikan Evanjelist akımının yükselişi, eski SSCB ülkelerindeki dinin, dinî etnik çatışmaları içeren, kafa karışıklığı ve kargaşası ile geleneksel Katolik Güney Amerika'da Protestanlığın yavaş yavaş gelişimi bu yeniden canlanmayı alevlendirdi.¹ Özellikle, birkaç iktisatçının din ile iktisadî performans arasındaki ilişkiyi araştırmalarıyla dinin iktisattaki rolü hakkında önemli bir ilgi oluştu.

İktisatçılar genellikle iktisadi büyümenin birçok belirleyicisi olduğunda ve “iktisadi performansın isabetli açıklamalarının dar iktisadi değişkenlerin ötesine geçip siyasi ve sosyal kuvvetleri kapsamaması gerektiğinde”² mutabıktırlar. Din bu tür kuvvetlerdendir. Sosyologlar umumiyetle bir kişinin iktisadi ve finansal kararları da içeren gündelik kararlarının kısmen sahip oldukları inanç sisteminden etkilendiğinde hemfikirdirler. Öyleyse kurumsallaşmış dinin ekseriyetle “siyasetin ve iktidarın seküler alanları”³ addedilen alanlarda kayda değer bir rol oynaması makuldür. Dinin iktisadi, sosyal ve siyasi kararları etkilediğinde genellikle uzlaşılmasına rağmen akademisyenler iki düşünce okulu arasında mücadele ederler. Uyuşmazlığın özü, bu tür bir ilişkide dinselliğin iktisadi gelişimdeki rolünü incelemek için bağımlı mı yoksa bağımsız değişken mi olması gerektiğidir. Din bağımlı bir değişken kabul edilirse iktisadi gelişim seviyesinin, örneğin yaşam standardı veya devletin serbest piyasaya müdahalesinin, dinsellik derecesini, yani kilise yahut camiye devamı ve diğer iman temelli ritüelleri etkilediği ima edilmiş olacaktır. Lakin, din bağımsız bir değişken olarak değerlendirilirse dinsellik derecesinin siyasal iktisadi, başka bir ifadeyle iktisadi performans, üretkenlik, iş etiği ve ilintili sosyal gelişmeleri etkilediği ima edilmiş olacaktır.

Ama, hangi varsayım uygulanırsa uygulansın, öncelikle incelenen ülke veya ülkelerin benimsedikleri dinin öğretisi ve doktrinlerinin takip edip etmediği ve ne kadar takip ettikleri saptanmalıdır. Bu makalede İslamî ülkelerin dinsellik derecelerinin ölçülmesini teklif ediyoruz. Ancak bu sayede İslam ile iktisadi performans, yaşam standardı ve genel gelişmişlik arasındaki korelasyonu değerlendirmeye dair bir analize girişilebilir⁴.

Bugün merceğe altındaki din İslam'dır. Bernard Lewis (Lewis, 2002)⁵ gibi tarihçilerden Robert Barro (McCleary ve Barro, 2006)⁶ gibi iktisatçılara kadar akademisyenler yalnızca metodolojiyi şekillendirmeye değil aynı zamanda din ve iktisadi gelişim arasındaki ilişkileri değerlendirmeye çalışmışlardır. İslam ile iktisat arasındaki bağlantıya öncü soru olduğuna inandığımız soruyu soruyoruz: “Kendini İslamî olarak tanımlayan ülkeler gerçekte ne ölçüde bir İslam ülkesi gibi davranıyorlar örneğin Kur'an'da ortaya konulan ve Peygamber tarafından tatbik edilen İslamî iktisat öğretilerini ne kadar takip ediyorlar?” Başka bir ifadeyle

¹Iannaccone, Laurence, “Introduction to the İktisadis of Religion,” Journal of İktisadi Literature (September 1998), pp. 1465-1496.

²Barro, Robert J., “Spirit of Capitalism: Religion and İktisadi Development,” Harvard International Review: Religion (2004).

³Center of the İktisadi Study of Religion (2008).

⁴Hatta o zaman dahi İslam'ın (yahut herhangi bir dinin) özünü ve onun iktisadi gelişim üzerindeki etkisini, herhangi bir dönemde Müslüman olarak nitelenenlerin eylemleriyle ilişkilendirmeye ihtiyatlı yaklaşılabilir. İslami kurumlar ve en iyi uygulamalar ve yönetim üzerinden ülkenin başarısını ölçmek bir başka ölçüm yöntemidir.

⁵Lewis, Bernard, Root Causes: What Went Wrong: Western Impact and Middle Eastern Response (New York: Oxford University Press, 2002).

⁶McCleary, Rachel M. ve Robert Barro, “Religion and Economy,” Journal of İktisadi Perspectives, Vol. 20, No. 2, (Spring 2006), pp. 49-72.

bu ülkeler gerçekten İslamîler mi yoksa sadece görüntüde mi İslamîler? Ancak bu soru ele alındıktan sonra İslam'ın iktisadi performansı engellediği ya da arttırdığı deneysel olarak ölçülebileceğine ve/veya iddia edilebileceğine inanıyoruz.

İslamî iktisat ilkelerinin serbest piyasalara ve güçlü iktisat performanslarına olanak mı sağladığını yoksa gerçekte engelleyici mi olduğunu ayırt etmeye teşebbüs ediyoruz. Eğer İslamî olmayan zengin ve gelişmiş ABD, Almanya veya Japonya gibi ülkeler İslam tarafından benimsenmiş ülkelere göre iyi performans gösterirlerse İslam'ın iyi iktisadi performansa engel olmadığı sonucuna varabiliriz. Bunu, İslamî yahut değil, 208 ülkenin, İslami iktisat ilkelerine olan uyumunu, (mevcuttaki genelleşmiş dini anketlere dayanmak yerine) İslam öğretilerini temsil eden ölçülebilir 113 değişkeni kullanıp bir İktisadi İslamîlik Endeksi (EI² / İ²E) oluşturarak yapıyoruz.⁷ Ek olarak 208 ülke daha yerinde bir karşılaştırma için çeşitli alt gruplara ayrılmıştır: Yüksek, Orta-Üst, Orta-Alt ve Düşük Gelirli Ülkeler, OECD Ülkeleri, OECD Üyesi Olmayan Ülkeler, Basra Körfezi Ülkeleri, İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkeleri ve İslam İşbirliği Teşkilatı Üyesi Olmayan Ülkeler.⁸

Dikkat edilmelidir ki bir milletin dinselliği veya dindarlık derecesi karmaşık ve tartışmalıdır. Bazıları, ülkeleri ve hükümetlerinin bir dereceye kadardindarlığa karşı sorumlu tutmanın mantıksız olduğunu iddia ederken; diğerleri ise eğer ülkeler kendini belirli bir dinin ilkelerine dayanan cumhuriyet olarak tanımlar ise geleneksel siyasal, ekonomik ve sosyal performans yöntemlerini kullanarak kısmi hesap verme sorumluluğunun ortaya çıkabileceğini iddia etmektedir. Bu özellikle İran, Pakistan ve Suudi Arabistan gibi ilk ve/veya mevcut varlığı dine dayanan devletler için uygun gözükmektedir. Yine de böylesi bir çalışma, dinsel bir ülkeyi var edenin iktidarın kendi beyanı mı, ülkenin kendine resmî olarak bir din tespit etmesi mi yoksa nüfusunun yüzde ellisinden fazlasının belirli bir dinin gereklerini yerine getirmesi veya o dine bağlı olduğunu beyan etmesi midir benzeri sorularla doludur.⁹ Misalen resmen İslamî ülke olarak deklare edilmiş yalnızca 7 (Afganistan, Bahreyn, İran, Moritanya, Umman, Pakistan, Yemen) ve devletinin dinini İslam olarak deklare eden yalnızca 12 ülke (Cezayir, Bangladeş, Mısır, Irak, Kuveyt, Libya, Malezya, Maldivler, Fas, Katar, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri) mevcuttur. Bu ve diğer sebeplerle tümüyle kapsayıcı bir yöntem benimsedik ve yönetimleri İslami öğretiyi rehber veya yönetim için temel ilkelerden biri olarak tatbik eden ülkeleri de dahil ettik. Böylesi bir sınıflandırmayı en iyi yansıtan gruplandırma İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) 57 üyesidir.¹⁰ Bu 56 ülke ve Filistin Yönetimi

⁷İ²E, genel bir İslamîlik Endeksi veya İE oluşturacak daha büyük ve devam etmekte olan bir çalışmanın (serinin ikinci kısmı) parçasıdır. Dinin iktisadi, siyasi veya sosyal performansa veya iktisadi, siyasi veya sosyal performansın dine etkisini incelemeye önce bir ülkenin tabi olduğu dine olan bağlılık seviyesini -mevzumuzda ise "İslam ülkeleri ne kadar İslamîler veya 'İslamîlik' dereceleri nedir?" sorusunun cevabını- araştırması gerektiği İslamîlik Endeksinin dayanak noktasıdır. İslamîlik Endeksi (İE) şu dört bireysel endeksin ölçümlerini birleştirmektedir: (1) İktisadi İslamîlik Endeksi (İ²E), (2) Hukuki ve Yönetişim İslamîlik Endeksi (HYİE / LGİ²), (3) İnsani ve Siyasi Haklar İslamîlik Endeksi Human (İSİE / HPI²) ve (4) Uluslararası İlişkiler İslamîlik Endeksi (UİİE / IRI²). Sayılan endekslerin biraraya getirilmesiyle toplam İslamîlik Endeksi=İE=(İ²E)+(HYİE)+(İSİE)+(UİİE) oluşturuldu. Serinin ilk kısmı "İslami Ülkeler Ne Kadar İslamîler? Bir İslamîlik Endeksi" ["How Islamic Are Islamic Countries? An Islamicity Index" by S. Rehman and H. Askari, Global Economy Journal, Vol. 10, Issue 2, Berkeley Electronic Press, May 2010 (<http://www.bepress.com/gej/>)] yayımlandı. İkinci kısımda ise işbu makalede, Kur'an'ın önemli bir kısmı, Peygamber'in kaydedilen (takip edilmesi gereken iyi iktisadi ve sosyal uygulamalara ilişkin olan) öğretilerinde olduğu üzere iktisada ayrıldığı için İslam'ın iktisadi öğretilerini daha detaylı olarak inceledik.

⁸İİT, İslam İşbirliği Teşkilatı'nı ifade etmektedir.

⁹ Sünni ve Şii ülkeler arasında bir ayırım yapmadığımızı dikkatinize sunarız Dünyadaki Müslümanların %10 ila 15'i Şii olup yoğunlukları önce İran sonra Irak'tadır. Şii Müslümanlar İran, Irak, Bahreyn ve bazı tahminlere göre Yemen'de çoğunluktadır. Fakat Afganistan, Azerbaycan, Hindistan, Kuveyt, Lübnan, Pakistan, Katar, Suriye, Türkiye, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nde de büyük Şii toplulukları vardır.

¹⁰ İİT Filistin Yönetimi ile 56 ülkeden oluşmamaktadır: Afganistan, Arnavutluk, Cezayir, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Benin, Brunei, Burkina-Faso, Kamerun, Çad, Komorlar, Fildişi Sahili, Cibuti, Mısır, Gabon, Gambiya, Gine, Gine-Bissau, Guyana, Endonezya, İran, Irak, Ürdün, Kazakistan, Kuveyt, Kırgızistan, Lübnan,

(a) ya İslam'ı ülkenin resmi dini kabul etmişler (b) ya İslam'ı ana dinleri kabul etmişler (c) ya önemli bir Müslüman nüfusa sahipler (d) ya da basitçe kendini bir İslamî cumhuriyet olarak ilan etmişler. 56¹¹ İT ülkesinin ne kadar dinsel olduğunu, bu ülkelerin ne ölçüde İslamî iktisat ilkelerini takip ettiklerini ölçerek ve değerlendirerek soruşturuyoruz. Öyleyse sorun bir X ülkesinin dininin iktisadi temellerini takip ettiğinin ve dolayısıyla gerçek bir İslamî ülke (veya Katolik bir ülke) olarak adlandırılabilmesinin değerlendirilmesidir. 113 iktisadi veya ilintili sosyal değişkene (temsili değişkenlere/proxies) dayanan Bir İktisadi İslamîlik Endeksi veya İ²E¹² geliştirdik.¹³

İslamî ülkelerin iktisadi olarak ne kadar İslamî olduklarına ışık tutmak faydalı olacaktır. Bu konu, Batı medyasında ve akademisinde kendilerini İslamî olarak nitelendiren bu ülkelerin ve devletlerin herhangi bir noksanlığının doğrudan veya en azından dolaylı olarak İslam'a atfedilebileceğine ve bu tür noksanların İslam'daki bazı kusurların işareti olduğuna dair gittikçe büyüyen bir hatalı kavramsallaştırmanın mevcudiyetinden dolayı bugün özellikle önemlidir. Böylesi çıkarımlar Bernard Lewis (2003) ve Timur Kuran'ı (2007) içeren birkaç akademisyen tarafından ileri sürülmektedir. Lewis "kutsal geçmişe" geri dönme hülyasıyla İslam dünyasındaki pek çok kimsenin giderek dogmatik olarak moderniteyi reddetmesi üzerinden, az gelişmişlik ve Arap dünyasındaki modernleşme eksikliği nedeniyle İslam'ı sorumlu tutmaktadır. Öte taraftan Timur Kuran, İslam ve Kur'an'ın iktisadi kalkınmayı "kadercilik, ferdiyetçilik, tembellik, merak eksikliği, bilime güvensizlik, hurafeler, muhafazakarlık ve gelenekselcilik gibi geriliği çağrıştıran faktörler" nedeniyle engellediğini iddiasındadır.¹⁴ Tahmin edilebileceği üzere bazıları Kuran ve Lewis'in çıkarımlarını desteklerken diğerleri desteklememektedir.¹⁵ Abbas Mirakhor onların iddialarını güçlü bir biçimde reddeden iktisatçılardandır (Mirakhor 2003 ve 2007 ve Mirakhor ve Askari 2010):

"İslamî iktisadın son birkaç on yıllık literatürünün incelenmesi en azından iki önemli ve temel sorun üzerinde makul seviyede bir uzlaşmayı ortaya çıkarmaktadır: İlki bizatihi İslam'ın ne olduğuyla ilgilenir: 'Adalet ve Eşitlik'..."¹⁶

"İslam'da her davranışın kural tabanlı olduğu ve ahlaki değerlerin bu kuralları önemle vurguladığı gerçeğinden bir soru işareti yoktur..."¹⁷

"... İslam'ın iktisadi gelişimi göz ardı etmeyip aksine Batılı yorumcuların sıklıkla tarihsel iktisat dönüşümü için önemli saydıkları temel faktörleri -özel mülkiyet, kazanç saikinin onaylanması, sıkı çalışma geleneği, iktisadi başarıyla sonsuz ödül arasındaki bağ- açıkça desteklediğine ilişkin yeterli kanıtı alıntıladık. Dolayısıyla İslam pek de hızlı iktisadi büyümeyi ve hatta özü itibarıyla az veya çok kapitalist olan güçlü bir sistemin inşasını reddeder gözükmemektedir. Öte taraftan İslamî kaideler genel sosyal refah bağlamında iktisadi ve sosyal adaletle çatışan iktisadi "gelişim" ile, yapılabiliyorsa dahi, kolaylıkla yan

---

Libya, Malezya, Maldivler, Mali, Moritanya, Fas, Mozambik, Nijer, Nijerya, Umman, Pakistan, Katar, Suudi Arabistan, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Surinam, Suriye, Tacikistan, Togo, Tunus, Türkiye, Türkmenistan, Uganda, BAE, Özbekistan ve Yemen.

¹¹ 57 İT üyesinden 56'sının istatistiklerine sahibiz. Filistin Yönetimi için güvenilir bir istatistik mevcut değil.

¹² İktisadi Islamicity Index, İktisadi Islamicity Index, and EII © Copyright 2010.

¹³ Belirtmek gerekir ki değişkenlerin ve sıralamaların bir kısmı Dünya Bankası'nın yaptığı "Doing Business Index" ve benzeri iktisadi anketlerden devşirilmiştir.

¹⁴ Kuran, Timur, "İktisadi Underdevelopment in the Middle East: The Historical Role of Culture, Institutions, and Religion," Department of İktisadis, Duke University, (September 2007), p.1.

¹⁵ Mirakhor, Abbas, "A Note on Islamic İktisadis," Islamic Research and Training Institute, IDB Lecture Series No.20. Islamic Development Bank, (2007), p.26.

¹⁶ Ibid, pp. 10-12.

¹⁷ Ibid, pp. 13.

yana getirilemez.¹⁸ ... Fakat çalışmak, yalnızca ihtiyaç ve isteklerin tatmin edilmesi amacıyla yapılmamakta aynı zamanda toplumun tüm üyelerinin yerine getirmesi gereken bir görev ve borç olarak değerlendirilmektedir.¹⁹” Bunlar, Timur Kuran’ın çıkarımlarına tam bir tezat teşkil etmektedir.

Görüşler arasındaki bu kökten farklılık öncü soruyu; İslamî olarak nitelendirilen ülkelerin ne kadar İslamî olduklarını, ortaya koyma ve bu sayede, noksanlıklarında devletlere ve onların politikalarına, kültüre, dine veya bazı diğer faktörlerin bileşimine doğru bir şekilde atfetme ihtiyacını vurgulamaktadır.

DİN VE İKTİSADİ AKTİVİTE İNCELEMELERİNİN MEVCUT ÇERÇEVESİ

Din iktisadına ilişkin araştırmaların canlanmasına rağmen bu akademik alan uzun bir sessizlik dönemi geçirmektedir. Adam Smith ([1759], 2002; [1776], 1965) iki yüzyıldan uzun bir süre önce burada uzunca alıntılatacağımız ama genelde az alıntılanmış çalışması ‘Ahlaki Duygular Teorisi’nde, iktisatta dinin rolünü güçlü ve etkili bir biçimde açıkça ortaya koymuştur:

“İnsan hayatının en nihai sonucu olarak genel davranış kurallarına riayet etmek, doğru bir şekilde ifade etmek gerekirse görev bilinci, insanlığın çoğunluğunun fiillerini yönetebilmesini sağlayan yegane prensiptir... Genel kurallara bu kutsal riyeti olmadığı haldedavranışlarına fazlasıyla güvenilebilecek kimse yoktur. Bu, ilkeli ve onurlu bir adam ile değersiz bir kişinin ayrımını oluşturulan asli farklılıktır. Eğer bu önemli davranış kurallarına saygı noktasında insanlarda genel bir güven telkini var ise, bu görevlerin üstesinden gelinmesi, hiçbir şeye parçalanmayan insan topluluğunun varlığına bağlı olacaktır. Bu saygı hala, ilk önce doğadan etkilenen sonra mantık ve felsefe ile onaylanan ve ahlakın önemli kurallarının nihai olarak itaati ödüllendirecek ve görevlerini ihlal edenleri cezalandıracak olan Tanrı’nın kanunları ve komutları olduğuna dair bir fikir ile daha da arttırılmaktadır... İnsanoğlunun ve aynı şekilde tüm diğer rasyonel varlıkların mutluluğu, görüldüğü kadarıyla Doğanın Müellifi’nin onları var kılmaktaki asıl amacıdır. O’na yakıştırdığımız başkaca bir maksat bu yüce bilgelik ve merhamet kadar kıymetli gözükmemektedir... Fakat, ahlaki melekelerimizin emirlerine göre hareket ederek biz muhakkak insanlığın mutluluk üretmekteki en etkili araçlarının ve buna bağlı olarak denilebilir ki bazı bakımlardan Tanrı ile işbirliği yapmanın ve gücümüz yettiğince kader planını geliştirmenin peşinde koşarız. Öbür türlü hareket ederek, aksine, bir dereceye kadar Doğanın Müellifi’nin mutluluk ve dünyanın mükemmelliği için oluşturduğu düzeni engellemeye çalışmış ve söylememde sakınca yoksa bir ölçüde kendimizi Allah’ın düşmanları olarak ilan etmiş görünürüz. Dolayısıyla doğal olarak, bir meselede O’nun olağanüstü lütfunu ve mükafatını ümit etmeyeve bir diğerinde O’nun intikamından ve cezalandırmasından korkmaya teşvik edilmişizdir... Madem ki eylemlerin faziletini ve kabahatini belirleyen genel kurallar tümüyle güçlü ve gelecek bir hayatta onlara uymayı ödüllendirecek ve onları ihlal etmeyi cezalandıracak bir varlığın Kanunları olarak kabul ediliyor; öyleyse onlar bu mülahazayla mutlaka yeni bir kutsallık edinirler. Yaratıldığına inanan hiç kimse Tanrı’nın isteğine riayet etmenin davranışlarımızın yüce kuralı olması gerektiğinden şüphe edemez. İtaatsizlik düşüncesi, en şok edici uygunsuzluğu içine dahil ederek ortaya çıkmaktadır.”²⁰

¹⁸Mirakhor, Abbas, The General Characteristics Of An Islamic İktisadi System, (New York: Global Scholarly Publication, 2003), pp. 45-46.

¹⁹Ibid, p.14.

²⁰Smith, Theory of Moral Sentiments, pp.186-198.

1970'lerin ortasında din ve iktisat alanında Corry Azzi ve Ronald Ehrenberg'in (1975) ezber bozan çalışmasıyla bir hareketlilik vardı ve bugün 1990'larda başlayan ve 11 Eylül 2011 sonrasında mantar gibi çoğalan akademik hareketlilik dalgasına yeniden tanıklık ediyoruz.²¹ Din ve iktisadi davranış çalışması, iktisat teorisine“... çeşitli aşamalar: Piyasa dışı davranışların ihmal edilmiş bir alanı hakkında bilgi üretmek; din, kurallar ve değerler hakkında sorular yöneltmek için iktisadi modellerin nasıl değiştirileceğini göstermek; ve dinin (ve daha geniş olarak ahlak ve kültürün) bireylerin, grupların ve toplumların iktisadi eğilim ve aktivitelerini nasıletkilediğini keşfetmek.”²² hakkında kavrayış sağlar. Hatta bu fayda “rasyonel tercih” teorisinin sınırlarına ulaşmıştır. Bazı iktisatçılar insanların mal alım-satımında olduğu kadar din tercihlerinde de rasyonel olmaya çalıştıklarını ve “üreticilerin” bir başka ifadeyle camilerin, kiliselerin ve sinagogların müşterileri (din değişimleri) için rekabet ettiklerini kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu fikir, intihar bombacılarına dahi onların (Müslüman Arap veya Şintoist Japon) “güdülenmiş genç adamlar” olmaya meyilli olduklarını ve bunalıma girmiş veya beyni yıkanmış olmadıkları; bir sorumluluk, diğer bir deyişle, “çoklu yardım cemiyeti”²³ hissiyatı paylaştıkları ve “arzın” kesilemeyeceğini, eğer intihar bombalamalarını azaltmak istiyorsak “talebin”, bu tür aktivitelere destek olan “firmaları”²⁴ etkisiz kılarak dağıtılması gerektiği söylenerek uygulanmıştır (Berman 2007 ve Iannaccone 2004).²⁵

Iannaccone (1989) din ve iktisat literatürü hakkındaki öngörülü genel değerlendirmesinde alanın “... üç büyük soruşturma akımına.. (a) dini davranışları iktisadi bir perspektifle yorumlayan; bireyler, gruplar ve kültürler arasındaki dini davranış modellerini mikro iktisat teori ve tekniklerini uygulayarak açıklayan akım...(b) dinin iktisadi sonuçlarına ilişkin çalışmalar... ve (c) iktisat politikaları üretmek veya onları eleştirmek için teolojik ilkeler ve kutsal metinler... dini iktisat (olarak da bilenebilen).. veya İslami iktisatçılar²⁶” şeklinde bölündüğüne hususen inanmaktadır.

Mevcut akademik çalışmaların çoğu iki düşünce okulu etrafında dönmektedir: Dinsellik seviyesini bağımlı veya bağımsız bir değişken olarak kullanma. Yukarıda ifade edildiği üzere din bağımlı bir değişken kabul edilirse iktisadi gelişim seviyesinin, yani yaşam standardı veya devletin serbest piyasaya müdahalesinin, dinsellik derecesini, söz gelimi kilise yahut camiye devamı ve diğer iman temelli ritüelleri, etkilediği ima edilmiş olacaktır. Lakin, din bağımsız bir değişken olarak değerlendirilirse dinsellik derecesinin siyasal iktisadı, başka bir ifadeyle iktisadi performans, üretkenlik, iş etiği ve ilintili sosyal gelişmeleri, etkilediği ima edilmiş olacaktır.

Bağımlı Değişken Olarak Dinler

Dinsellik seviyesi (yani kilise yahut camiye devam ve diğer iman temelli ritüeller) bağımlı değişkenler olarak değerlendirildiğinde ima dinseliliğin iktisadi gelişim seviyesinden, yani yaşam standardı veya devletin serbest piyasaya müdahalesinden etkilendiği olacaktır. Dine bu bakış açısı çoğunlukla “Sekülerleşme Hipotezi”²⁷ şemsiyesi altında analiz edilmektedir ki “... ekonomiler geliştikçe ve zenginleştikçe, insanlar güya daha az dindar olur teorisini dinseliliğe”

²¹Iannaccone, “Introduction to the İktisadis of Religion.”

²²Ibid.

²³Eli Berman ve David D. Laitin, “Religion, Terrorism and Public Goods: Testing the Club Model,” (ön makale) (December 2007).

²⁴Iannaccone, Laurence, “The Markets for Martyrs,” Meetings of the American İktisadi Association 2004 (San Diego, CA.)’de sunulmuştur.

²⁵“Economists are Getting Religion,” Business Week (6 Aralık 2004).

²⁶Iannaccone, “Introduction to the İktisadis of Religion.”

²⁷Barro, Robert J., “Spirit of Capitalism: Religion and İktisadi Development,” Harvard International Review: Religion, Vol. 25 (4), (Boston, MA, Winter, 2004).

tatbik eder ve bu örneğin “örgütlü dinlerde katılımı (mesela kilisedevamı) veya dini inancın belli göstergeleriyle ölçülebilir.”²⁸ Bu görüş özellikle iktisadi gelişimin örgütlü dinlerin rolü ve etkisini azalttığını ifade eder. Sekülerleşme Hipotezi, daha iyi bilinen ve bir toplumun yapısının, kurumsal ve sistemik tertibinin ülkenin gelişim ve refah seviyesi değiştikçe başkalaştığını belirten “Modernleşme Teorisi”nde şekillenmiştir. Bu değişimler bir ülke “fakirliği azaltma ve rasyonel piyasa ekonomileri yaratmayı”²⁹ denedikçe meydana gelir.

Lakin Sekülerleşme Hipotezi tartışmalıdır. Birleşik Devletler’in yalnızca çok zengin olmakla kalmayıp aynı zamanda çokça dindar olmasıyla Sekülerleşme Hipotezine dikkat çekici bir istisna oluşturduğu yaygın kabul görür. Örneğin “Amerikalıların Kilise üyelikleri son iki yüzyılın çoğu boyunca –Devrim zamanında nüfusun %17’sinden 1800’lerin ortasında %34’e, bugün %60’tan fazlasına- yükselmiştir.”³⁰ Dahası, Greenly (1989), Iannaccone (1991), Warner (1993) gibi çalışmalar teorinin tamamen yanlış olduğunu iddia etmiştir. Iannaccone (1998) “klasik Sekülerleşme örüntüsü”nün, bir başka ifadeyle dinsellik seviyesinin iktisadi gelişim ve yaşam standardının artmasıyla düşüşünün, yalnızca birkaç Batı Avrupa ülkesinde (Fransa, Almanya ve Britanya) gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Bağımsız Değişken Olarak Din

Dinselliğin en popüler rekabetçi teorisi “piyasalar ve arz yanlı güçler”³¹ üzerine odaklanır, dine bağımsız bir değişken olarak muamele eder. Din bağımsız bir değişken olarak muamele görüyorsa iktisadi davranışları, başka bir ifadeyle iktisadi performansı, üretkenliği, iş etiğini ve ilintili sosyal gelişmeleri etkileyen dinsellik derecesidir. Dinin rolü iki yüzyıl öncesinde Adam Smith tarafından tartışılmış olmakla beraber dinin etkisine şöhret kazandıran () ve bu nedensellik istikametini şekillendiren; Max Weber’in 1905’teki ünlü “Protestan iş ahlakı” mefhumuna yol açan ünlü ilmi çalışmasıdır.³² Weber özü itibarıyla, dinsellik seviyesinin “... çalışma ve üretken olma isteğini ...”³³ etkileyeceğini ve ekonomiyi ve onun üretkenliğini etkileyebileceğini iddia etmiştir. Weber’in teorisinin pek çok savunucusu vardır. Örneğin Jacques Delacroix (1992) şöyle demiştir:

“... Protestan Reformu modern kapitalizmin gelmesini mümkün kılan bir zihinsel devrimi tetiklemiştir. Protestanlığın savunduğu dünya görüşü geleneksel psikolojik yönelimlerden; kişisel çalışkanlık, sadelik, tutumluluk, bireysel sorumluluk hakkındaki vurgusuyla ve risk almaya ve finansal olarak kendini geliştirmeye verdiği ahlaki izinle ayrılmıştır.”³⁴

Ayrıca iktisadi davranışlar ve performans ile bireyler ve ev sahiplerinin dinselliğini ilişkilendiren, çalışmalar mevcuttur. Örneğin Yahudi Amerikalılar ortalama olarak Yahudi olmayan Amerikalılardan daha yüksek gelire sahiptir (Chiswick 1983). Keza, dinsellik seviyesiyle evlilik ve boşanma oranları, suç, alkolizm ve benzeri sosyal davranışlar arasında korelasyonlar gözlenmiştir. Bununla birlikte, dinin iktisadi aktivitelerde önemli olmasına

²⁸Barro, Robert ve Joshua Mitchell, “Religious faith and İktisadi Growth: What Matters Most- Belief or Belonging?” Heritage Lectures, Heritage Foundation, No. 841, (17 Kasım 2003), p.2.

²⁹Ibid.

³⁰Iannaccone, “Introduction to the İktisadis of Religion.”

³¹Barro ve Mitchell, “Religious faith and İktisadi Growth”.

³²Weber, Max, The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, (translated by Talcott Parsons), (London: Allen & Unwin, [1905] 1930).

³³Barro ve Mitchell, “Religious faith and İktisadi Growth”, p.3.

³⁴Delacroix, Jacques, "A Critical Empirical Test of the Common Interpretation of the Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism," Leuven, Belgium: International Association of Business and Society, 1992, p.4 alıntı için bkz.Iannaccone, “Introduction to the İktisadis of Religion”.

rağmen, onun etkisi maalesef istikrarlı yahut tek tip değildir. Misalen Iannaccone'e (1998) göre:

“... o, bazı davranışsal sonuçları (kazançlar, eğitim ve iktisadi eğilimler gibi) diğerlerinden çok daha az etkiler; çoğu etki mezhepler arasında farklılık gösterir (ve çoğunlukla tutucu gruplarda en kuvvetli olur); ve tatmin gibi bazı etkiler inanç derecesine ziyadesiyle bağlıyken bedensel sağlık ve sapkınlıkların çoğu formu dine bağlanma aşamalarıyla daha fazla ilintilidir... (Ama) dinsel etkiler, gözlemlenebilir olmayan iyilik, muhafazakarlık, saflık veya riskten kaçınma gibi dini davranışların özelleştirilmiş modellerini araştırmaya teşvik edecek tek bir faktöre indirgenemez.”³⁵

Dolayısıyla dinin iktisadi performansı, siyasi sonuçları ve toplumsal gelenekleri etkilediği görüşü Sekülerleşme Hipotezine benzer olarak eşit derecede tartışmalıdır.

Üstelik devletin piyasadaki rolü ve etkisi hakkında da benzer tartışmalar mevcuttur. Örneğin, “Din Piyasası Modeli” devletin ve kilisenin etkileşim tarzını anlamaya çalışır. Devletin dinle etkileşim tarzı vasıtasıyla bireylerin iman bazlı katılımlarını ve inançlarını etkilemeye çalıştığını varsayar. Devletin dahli resmi bir ulusal din dayatmaktan dini aktiviteleri desteklemeye veya dini pratiklerin büsbütün hevesini kırmaya kadar uzanan geniş bir alana yayılmaktadır. Bu kurumsal boyut, devletlerin dini aktiviteleri cesaretlendirerek veya onların heveslerini kırarak şekillendirdiğini ve böylece iktisadi davranışları etkilediğini varsaymaktadır. Aynı şekilde devletin genel olarak ekonomiye dahli veya piyasada kurumsal ve sistemik özellikler yaratması ve yürütmesi, dini inançları ve aktiviteleri ve böylece de ekonomiyi etkileyecektir. Buradaki ima devlet politikalarının ve dinle etkileşimlerinin iktisadi verimlilikte tesir gösterdiğidir. Adam Smith bu konuyu “Milletlerin Zenginliği”nde tartışır ve monopollerin, Birleşik Krallık'taki Anglikan Kilisesinin veya büyük çoğunluğu Katolik olan ülkelerdeki Katolik Kilisesinin, tüm monopoller gibi verimsiz olmaya yatkın olduğu sonucuna varır.³⁶

Literatüre hızlı bir bakış, çoğu akademisyeninbu tür araştırmalarda dinin popüler kullanımı olan bağımsız değişken olmasıyla ilgilendiklerini açığa çıkaracaktır. Bu çalışmalarda metodoloji, iktisat ve dinin bireysel boyutu, bir başka ifadeyle bir bireyin veya toplumun dini inançlarının iktisadi performans etkisi üzerinden filtrelenmektedir. Fakat bu çalışmaların çoğu, fikrimizce hatalı bir biçimde, dini inançların; iş ahlakı, dürüstlük ve tutumluluğa otomatik olarak ve yakından bağlı olduğunu varsaymıştır. Bireysel boyut çalışmaları bireysel dini inançların (örneğin cennete veya cehenneme yahut benzerlerine), formel dini ritüellere katılımın (formel hizmetlere katılım, şahsi duaların sıklığı vs.) ve değerlerin (iş ahlakı, dürüstlük vb.) bireysel karakteri şekillendirdiğini ve bunun da iktisadi performansa yani verimliliğe tesir ettiğini varsayar. Bu yaklaşımın bir başka yönü örgütlü dinlerin rolünün ve etkilerinin, örneğin hükümetler, üzerinden finansal piyasaları ve bir ekonomideki diğer düzenleyici ve kanuni çerçevelere tesir ettiğinin düşünülmesidir.

Günde beş defa namaz kılmak veya pazar günleri kiliseye gitmek bir kişiyi mutlaka iyi veya verimli bir Müslüman veya Hıristiyan yapmaz. Aynı kişi ibadet etmesine rağmen bir taraftan hırsızlık yapıyor veya bağlayıcı sözleşmelerde sorumluluklarını yerine getirmiyor olabilir. Dini işiyak seviyesini örneğin iş ahlakı veya dürüstlüğü, yani iktisadi verimlilik ve yaşam standardıyla ilişkilendiren çıkarımlarda bulunurken dikkatli olunmalıdır. Din ve iktisat hakkındaki çoğu çalışma insan unsurunu kullanarak dinin iş ahlakıyla olan bağına vurgu yapar (Weber 1905 [1930])³⁷.

³⁵Iannaccone, “Introduction to the İktisadis of Religion.”

³⁶Barro ve Mitchell, “Religious faith and İktisadi Growth.”

³⁷Weber, The Protestant Work Ethic and the Spirit of Capitalism (London: Allen and Unwin, 1905 [1930]).

Daha rahatsız eden ise genellikle dinselliğin dışı dönük görüntüler veya ifadelerinin, bireylerin dini doktrin ve öğretilere hakiki bağlılığını belirleyebileceğine ve bunun da kitlesel anketler gibi standart analitik araçlarla ölçülebileceğine inanıldığı gerçeğidir. İlk olarak, örneğin, bir kişinin kaç defa namaz kıldığı veya kiliseye (veya camiye) gittiğini sorgulayan bireysel anketler bireyin veya bu sorunda kolektif toplumun iş ahlakına, güvenilirliğe, dürüstlüğü ve tutumluluğa (gösterişli yaşamamaya) olan bağlılığını mutlak bir şekilde yansıtmaz. Hatta bu değişkenlerin kiliseye katılımı olan bağlantısını doğrudan ölçülmesi neredeyse imkansızdır. “Ne Kadar Dindarsınız?” anketlerinin verimlilikle (kişi başı GSYİH ile) bağlantısı çoklu doğrusal bağlantı ve nedensel kısıtlamalarla kalbura çevrilmiştir. Din hakkındaki popüler inanışlar üzerine yürütülen çalışma, örneğin Püriten iş ahlakı ve verimliliği, on yıllar öncesinin (şimdi siyasi olarak yanlış olan) Afrika ve Kuzey Avrupa’da sıcak ve soğuk iklimlerin verimliliğe etkisine dair teorilerle akrabadır.

Daha fazla sorunlu olan gerçek ise bu tür deneysel analizler için kullanılan istatistiklerin sınırlı ve güvenilmez (özellikle Arap ülkelerinden olanlar) olması ve genellikle sadece birkaç kaynaktan, Dünya Değerleri Anketi (1981-84, 1990-93, 1995-97 ve 1999-2003), Uluslararası Sosyal Anket Programı (1990-93 ve 1998-2000), Gallup Uluslararası Milenyum Anketi (1999) ve Dünya Hıristiyan Ansiklopedisi (1982, 2001), gelmesidir. Ayrıca bu çalışmalar dinsellik seviyesini yalnızca bir iktisadi performans değişkeniyle, yaşam standardı veya kişi başı GSYİH ile ilişkilendirmektedir.

İktisadi İslamilik

İslam ülkeleri ne kadar İslamiler veya iktisadi “İslamilik” dereceleri ne? Bu soruyu cevaplamaya çalışmadan evvel öncelikle İslam’daki temel iktisat ilkelerini özetlemek (ve kesiktirmek) gerekir ki biz bunları doğrudan Kur’an’dan ve Peygamber’in kaydedilmiş uygulama ve sözlerinden çıkardık.

Temel İslami İlkeler³⁸

İslam kural temelli bir dindir. Diğer büyük dinlerin aksine İslam başarılı ve adil bir iktisadi sistem yaratmak iktisada ilişkin açıkça detaylı kılavuz ilkeler koyar. İslam’ın temel iktisadi akidesinin bir refah ekonomisi ve tüm insanların (erkek ve kadın) entelektüel kapasitelerini azamiye çıkarabilecekleri, sağlıklarını koruyup geliştirebilecekleri ve toplumun iktisadi ve sosyal gelişimine aktif olarak katkıda bulunabilecekleri bir eşitlikçi sosyal yapı oluşturmak olduğu genellikle kabul edilmektedir. İktisadi ve sosyal gelişimle birlikte sosyal adalet bir İslami iktisat sisteminin temel unsurlarıdır. Devletlerin ve bireylerin akıllarını, toplumun entelektüel gelişimini, iktisadi kalkınmasını ve sosyal özgürlüğünü arttırmaya ve aynı zamanda bunlara engel olan faktörleri ortadan kaldırmaya yönelik stratejiler üretmek ve onları uygulamakla sorumlu oldukları farz edilmiştir.

İslam’ın toplum için amaçları, toplumun tüm üyelerinin refahı ve sosyoekonomik adalettir. İslami bir toplumun tüm üyelerine gelişim için aynı fırsatlar; bir başka ifadeyle Allah’ın sağladığı doğal kaynaklara erişimi de ihtiva edeneşit şartlar verilmelidir. Toplum, çalışabileceği bir iş olmayan veya çalışamayacak durumda olanlara onurlu bir yaşam için gereken asgari imkanları; barınma, yiyecek, sağlık hizmeti ve eğitimi sağlamalıdır. Gelecek nesillerin hakları korunmalıdır. Dolayısıyla İslam, insanların davranışlarının İslami toplumun amaçları olan toplumsal refah ve sosyoekonomik adalet destekleme yönünde şekillendirildiği ve bunun da insanlığı, Allah’ın yaratımının birliğini tasdik edici yapma gayesine matuf

³⁸ İslam ve iktisadi kalkınma hakkında daha kapsamlı bir tartışma için bkz. Mirakhor ve Askari (2010).

olduğu bir ortamı savunur.Kur'an, Yaratılış Birliği temel hedefi üzerinden finansmanın temelini oluşturan risk paylaşımını, güveni arttırmak amacıyla savunmaktadır.xxx

Hakiki bir İslami iktisat sistemi piyasa tabanlı bir sistem olmakla birlikte;müşterilere, üreticilere ve devlete (yetkililere) atfedilmiş İslami davranış ve amaçlar (hedefler/kurallar/kurumlar) ile Nobel İktisat ödüllüAmartya Sen³⁹ tarafından geliştirilen modern kalkınma görüşüne ziyadesiyle benzeyen kurumları ve kurgusuyla sağlamlaştırılmıştır. İslami vizyona dayanarak şu önemli konularda (eğer geçerli bir şekilde tatbik edilirse) İslami çözümün geleneksel iktisadi sistemden farklılaşmasını bekleriz: İktisat yönetiminin tüm boyutlarında daha fazla adalet, daha yüksek ahlaki standartlar, piyasada ve tüm iktisadi işlemlerde dürüstlük ve güvenirlilik, yoksulluğun sona erdirilmesi, zenginliğin ve gelirin daha adil dağıtımı, malvarlığı istifçiliğinin olmaması, tüketimde lüksten kaçınma, sömürücü spekülasyonun olmaması, borç sözleşmeleri yerine riskin paylaşımı, daha iyi sosyal altyapı ve sosyal hizmet tedarigi, GSYİH içinde oransal olarak daha fazla yüksek öğretim harcaması, daha fazla tasarruf ve yatırım oranı, çevrenin daha fazla korunması ve piyasaların dikkatli bir biçimde gözetilmesi. İslami kurallar ve hedeflere uyulduğunda bu farklılıkların daha yüksek nitel ve nicel iktisadi büyümede kendini göstermesi beklenir. Büyüme oranı gibi yüksek yatırım oranları, daha fazla eğitim harcaması, daha yüksek sosyal farkındalık, daha iyi işleyen piyasalar, daha yüksek güven oranı ve büyüme için kritik oldukları deneysel olarak da gösterilmiş olan kurumlar da beklenecektir.

Daha önceki bir makalede⁴⁰ iktisada ek olarak üç boyutta daha İslami ülkeleri derecelendirdik: Hukuk sistemi ve yönetim, insan hakları ve siyasi haklar, uluslararası ilişkiler alanı. Bu makalede yalnızca iktisadi sistemleri, politikaları ve iktisadi-sosyal adalet kavramını derinlemesine ele alıyoruz.

Bir İktisadi İslamilik Endeksi oluşturma görevimiz "İktisadi Katoliklik Endeksi"ne kıyasen bir şekilde daha kolaydır, çünkü İslam kural temelli bir dindir ve resmi kitabı Kur'an ilkeler, kurallar ve insan yaşamı ile (kamusal ve özel) toplumun tüm yönlerini yöneten düzenlemeler konusunda (namazlar, öz disiplin, yasal hükümler, bireysel haklar, iktisadi yapı, vergilendirme, ticari ve kişisel sözleşmeler ve finansal işler ve diğer birçok husus) İncil'den çok daha açıktır.⁴¹ Keza, Peygamber'in yaşamı ve Medine'deki ilk İslami toplumun oluşturulmasındaki uygulamaları tüm Müslüman toplumlar için mükemmel bir referans noktası sağlamaktadır. Ancak İslami doktrinlerin yorumlanmasında hala ihtilafların olduğunu da bilmekteyiz.

İKTİSADİ İSLAMİLİK ENDEKSİ (İ²E)

İ²E endeksi kendilerini İslami ilan eden milletleri; politikalarının, başarılarının ve realitelerinin bir İslami iktisat ilkeleri setine olan uyumlarına göre sıralamaktadır. Kısa bir makalede İslami iktisadın özünü (ilkeler, kılavuzlar, politikalar, adalet vs.)yeterince detaylı olarak yakalamak zor olmasına rağmen yine de iktisat öğretilerini, İslami iktisat sistemi için üç ana amaçta topluyoruz: (a) iktisadi adaletin ve sürdürülebilir iktisadi büyümenin sağlanması, (b) geniş tabanlı refah ve iş alanları açma, (c) İslami iktisat ve finans uygulamalarına uyum.

İslam'ın bu üç merkez öğretisini sırasıyla 12 temel iktisat ilkesi alanına ayırıyoruz: 1) İktisadi fırsat ve iktisadi özgürlük; 2) İktisat yönetiminin tüm alanlarında adalet yanimülkiyet hakları ve sözleşme kutsallığı (Kur'an 2:188 vi 4:29, ve Al-Hakimi ve diğerleri 1989, Vol. 2,

³⁹Amartya Sen, Thomas W. Lamont Üniversitesi ve Harvard Üniversitesi profesörüdür.

⁴⁰Rehman, S ve H. Askari, "Islamicity Index: How Islamic are Islamic Countries?" Global Economy Journal, May Issue, Vol. 2, 2010.

⁴¹ Bu Musevilik için de doğrudur çünkü Tevrat günlük, finansal ve ticari hayata dair açık talimatlar içermektedir.

448-459 ve Vol. 1, 18684-1)⁴²; 3) İşçilere daha iyi muameleyi de içeren iş alanları yaratım ve iş bulmaya eşit erişim; 4) Eğitime erişimde eşitliği de kapsayacak şekilde GSYİH’de oransal olarak daha fazla eğitim harcaması; 5) Yoksulluğu ortadan kaldırma, yardım ve temel insani ihtiyaçların karşılanması, malvarlığı istifçiliğinin olmaması yani iktisadi eşitlik ve tüketimde lüksten kaçınma (Al-Hakimi ve diğerleri 1989, Vol. 1, 18684-1 ve Kur’an 89:15-18, 30:37-42, 34:34-36, 4:33, 3:180, 4:36-37 ve 92:5-11); 6) Zenginliğin ve gelirin daha adil dağıtımı (Kur’an 54:49, 13:8, 65:3 ve 15:21; Al-Hakimi ve diğerleri 1989, Vol. 1, 18684-1); 7) Vergilendirme ve sosyal refah vasıtasıyla daha iyi sosyal altyapı ve sosyal hizmet tedariki; 8) Daha yüksek tasarruf ve yatırım oranları; doğal ve tüketilir kaynakların yönetimi; 9) Daha yüksek ahlaki standartlar, piyasada ve tüm iktisadi işlemlerde dürüstlük ve güvenilirlik; daha az yolsuzluk (Kur’an 13:11 ve 17:16); 10) İslami Finans Sistemi I: Borç sözleşmeleri yerine riskin paylaşımını yani daha destekleyici bir finansal sistem ve spekülasyonların bertaraf edilmesi (Kur’an 2:275 ve 4:29); 11) İslami Finans Sistemi II: Faizi ortadan kaldırmayı içeren finans uygulamaları (Kur’an 2:275 ve 2:275) ve 12), daha fazla ticaret /GSYİH, daha fazla dış yardım/GSYİH ve çevrenin daha yüksek seviyede korunması ve piyasaların dikkatlice gözlenmesi bir başka ifadeyle iktisadi refahın başarılmasında devletin toplam etkililiği – genel iktisadi refah (Kenneth Cragg, 2006, 27-49 ve Al-Hakimi diğerleri 1989, Vol. 3, 155-177). İslam ekonomisinin yukarıdaki 12 ilkesi, "İslami ekonomik vizyonun" yalnızca olası bir tasviridir.

İktisadi İslamilik Endeksinin (İ²E) Metodolojisi

İktisadi İslamilik Endeksinin (İ²E) metodolojisini dizayn ederken İslami iktisat ilkelerinin on iki boyutunu (A-L) kullandık ve sonrasında (İ²E)’nin değişkenlerini nihai olarak ortaya çıkaran belirli göstergelere atamak için onları alt gruplara ayırdık (Bkz. Tablo I).

On iki iktisadi ilkenin yalnızca içerik olarak değil sebep ve etkiler açısından da çakışmasına rağmen İslami ülkelerdeki iktisadi ve sosyal başarı veya zayıflık alanlarını aydınlatmaya hizmet etmeye devam ettiğine dikkat edilmelidir. Tanımlanmış olan on iki İslami iktisat ilkesine (boyutuna) ve çeşitli alt kategorilerine Endeks’te eşit ağırlık verilmiştir. Her boyut (A-L), ölçülebilir değişkenlerle temsil edilen 113 göstergelik bir setle tanımlanmış, kendine özgü alt kategorilere sahiptir (Bkz. Ek I). Ayrıca, İslami iktisadın ilkelerinin on iki boyutunun (ve kategorilerinin) gösterge olarak işlev gören çeşitli değişkenleriyle birlikte her birinin hassas bir biçimde zapt edilmesinin güç olduğu da not edilmelidir. Göstergeler sorgulanan İslami ilkeleri hakkıyla yansıtmıyor olabilir; gelecekte incelikli bir İslamilik Endeksi için her bir boyutu daha yakından temsil eden daha fazla gösterge veya ‘Temsili Değişken’ler geliştirmeyi ümit ediyoruz. Ayrıca böylesi endeksler için gelir dağılımı, sadakalar, vergilendirme ve finans sistemleri gibi alanlarda büyük miktarda istatistik eksikliği söz konusu. Bu yüzden şimdilik ilkelerin çoğunu meydana getirmek için kolayca bulunabilen proxileri kullanmak zorundayız. Proxiler, örnek vermek gerekirse, Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri, Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Endeksi istatistikleri, Heritage Foundation İktisadi Özgürlük Endeksi, Yolsuzluk Algı Endeksi’nin (Corruption Perceptions Index/CPI) Uluslararası Şeffaflık istatistikleri ve Freedom House istatistikleri gibi yerleşmiş kaynakların geleneksel iktisadi performans sıralamalarını içermektedir. Ülkelerin performanslarını ölçmek için iyice belgelenmiş ve iyice yerleşmiş uluslararası endekslerin proxy olarak kullanılmasına rağmen dikkat edilmelidir ki metodolojinin bir diğer kısıtlaması, bu endekslerin on iki alt kategoriyi en iyi istatistiklerle gerçekten doğru bir şekilde “ölçtüğü” varsayımdır. İslamilik Endeksinin gelecekteki iyileştirmesi amacıyla endeksi elde etmek için uygun olan ağırlıklara

⁴²Kur’an’ın sure ve ayetleri.

da değinme niyetindeyiz. Endeksimiz yeni proxiler ve iyileştirilmiş endeks yapısına ihtiyaç duyan uzun soluklu bir yolculuğun ilk adımı olarak görülmelidir.

Tablo I: İSLAMİ İKTİSADIN ON İKİ BOYUTU (ALAN A-L) VE ALT KATEGORİLERİ

BOYUT	İSLAMİ İKTİSAT KATEGORİSİ	ALT KATEGORİ
Alan A	İktisadi fırsat ve iktisadi özgürlük	A) Cinsiyet Eşitliği Göstergeleri B) Diğer Ayrımcılık Karşısı Göstergeler C) Emek Piyasası Göstergeleri D) İş Yapma Kolaylığı Göstergeleri E) İktisadi Özgürlük Göstergeleri F) İş ve Piyasa Özgürlüğü Göstergesi
Alan B	İktisat yönetiminin tüm alanlarında adalet yani mülkiyet hakları ve sözleşme kutsallığı	A) Mülkiyet ve Sözleşme Hakları
Alan C	İşçilere daha iyi muameleyi de içeren iş alanları açılması ve iş bulmaya eşit erişim	A) İstihdamda Eşitlik ve İş Alanları Açma
Alan D	Eğitime erişimde eşitliği de kapsayacak şekilde GSYİH’de oransal olarak daha fazla eğitim harcaması	A) Eğitim Endeksi Göstergesi B) Kamu Eğitim Harcamaları Göstergesi C) Eğitimde Eşitlik Göstergesi D) Eğitim Verimliliği Göstergesi
Alan E	Yoksulluğu önleme, yardım ve temel insani ihtiyaçların karşılanması, malvarlığı istifçiliğinin olmaması yani iktisadi eşitlik ve tüketimde lüksten kaçınma	A) Yoksulluk Etkililiği Göstergesi B) Sağlık Hizmetini Karşılama Göstergeleri C) Yardımlar/Bağışlar Göstergesi
Alan F	Zenginliğin ve gelirin daha adil dağıtımı	Yok ⁴³
Alan G	Vergilendirme ve sosyal refah vasıtasıyla daha iyi sosyal altyapı ve sosyal hizmet tedarigi	A) Mali Özgürlük Göstergesi B) Vergi Seviyesi Göstergesi C) Vergilendirme Seviyesi Göstergesi D) Devlet Müdahalesine Karşı Dokunulmazlık Göstergesi
Alan H	Daha yüksek tasarruf ve yatırım oranları; doğal ve tüketilir kaynakların yönetimi	A) İktisadi Harcama Kalitesi B) Tasarruf Göstergesi
Alan I	Daha yüksek ahlaki standartlar, piyasada ve tüm iktisadi işlemlerde dürüstlük ve güvenilirlik; daha az yolsuzluk	A) Uluslararası Şeffaflık Göstergesi B) Yolsuzluk Göstergesi
Alan J	İslami Finans Sistemi I: Borç sözleşmeleri yerine riskin paylaşımı yani daha destekleyici bir finansal sistem ve spekülasyonların bertaraf edilmesi	A) Yatırım Özgürlüğü + Finansal Özgürlük B) Bankacılık Sektörü Göstergesi C) Finans Piyasası Risk Göstergesi D) Yatırım, Portföy ve Sermaye Akımları Göstergesi
Alan K	İslami Finans Sistemi II: Faizi ortadan kaldırmayı içeren finans uygulamaları	A) Faiz Yokluğu Göstergesi
Alan L	Daha fazla ticaret /GSYİH, daha fazla dış yardım/GSYİH ve çevrenin daha yüksek seviyede korunması ve piyasaların dikkatlice gözlenmesi bir başka ifadeyle iktisadi refahın başarılmasında devletin toplam etkililiği – genel iktisadi refah	A) Makro İktisat Göstergesi B) İktisadi Kalkınma Başarısı Göstergesi C) Küreselleşme ve Ticaret Seviyesi Göstergesi D) Genel Refah Göstergesi

12 İE İktisat İlkesinin Temsili Değişkenleri

İslami iktisat ilkelerinin on iki boyutu ve onların ilgili kategorileri ve alt kategorileri, iktisadi ve sosyal veri tabanımızdan derlenen 113 nicel iktisadi ve sosyal temsili değişkeni (Temsili

⁴³Alan F: “Zenginliğin ve gelirin daha adil dağıtımı” için kullanılacak güvenilir bir proxi mevcut değil; genellikle iktisadi eşitliği ölçecek istatistikler (Gini katsayısında olduğu üzere) dağınık ve uyumsuzlar.

Değişken) içeren bir dizi tarafından temsil edilmektedir.İslami iktisadi kategoriler, alt kategoriler ve onların temsili değişkenleri için Ek I'e bakınız.

İ²E SIRALAMASININ SONUÇLARI

İ²E İktisadi İslamilik Endeksi'nin sonuçları, 208 ülkenin daha önce açıklanmış olan ve 113 farklı temsili değişken tarafından temsil edilen 12 İslami iktisat ilkesine göre sıralaması, Tablo II'de görülebilir. Bu öncü sonuçlar, öyle adlandırılan ve kendini İslami ilan eden ülkelerin genellikle İslami ilkelere uyum göstermediğine işaret etmektedir. 56 İslami ülkenin ortalama sırası 133'tür. İslami ülkeler bir bütün olarak ekonomilerinin İslamilik derecesini ölçen bir endekste iyi iş çıkaramadılar. En üst sıradaki İslam ülkesi Malezya (33.), sırasıyla Kuveyt, Kazakistan, Brunei, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye tarafından takip edildi (bkz. Tablo II).

Tablo II: İKTİSADİ İSLAMİLİK İ²E ENDEKSİ

(İİT ülkelerikoyu ve kalın olarak gösterilmiştir.⁴⁴)

Ülke sayısı	Ülkeler	İ ² E Sırası
1	Ireland	1
2	Denmark	2
3	Luxembourg	3
4	Sweden	4
5	United Kingdom	4
6	New Zealand	6
7	Singapore	7
8	Finland	8
9	Norway	9
10	Belgium	10
11	Austria	11
12	Hong Kong	12
13	Canada	13
14	Australia	14
15	Netherlands	15
16	United States	15
17	France	17
18	Cyprus	18
19	Chile	19
20	Iceland	20
21	Japan	21
22	Estonia	22
23	Switzerland	23
24	Lithuania	24

⁴⁴ 57 İİT üyesinden yalnızca 56'sı bu istatistik setine dahil edilmiştir. Filistin Yönetimi ilişkin güvenilir istatistik mevcut olmadığı için dahil edilmemiştir.

25	Czech Republic	25
26	Germany	26
27	Israel	27
28	Spain	28
29	Portugal	29
30	Slovenia	30
31	Korea, Rep.	31
32	Latvia	32
33	Malezya	33
34	Italy	34
35	Slovak Republic	35
36	Thailand	36
37	Costa Rica	37
38	Bahamas, The	38
39	Barbados	39
40	Northern Mariana Islands	40
41	Hungary	41
42	Kuveyt	42
43	Greece	43
44	Malta	44
45	Russian Federation	45
46	Cayman Islands	46
47	Armenia	47
48	Poland	48
49	Mexico	49
50	Croatia	50
51	Seychelles	51
52	Bosnia and Herzegovina	52
53	Panama	53
54	Kazakistan	54
55	Brunei	55
56	Colombia	56
57	Monaco	57
58	Bulgaria	58
59	Dominica	59
60	Mauritius	60
61	Bahreyn	61
62	China	62
63	Uruguay	63
64	Trinidad and Tobago	64
65	Birleşik Arap Emirlikleri	64
66	Botswana	66
67	Brazil	67
68	Argentina	68
69	Netherlands Antilles	69
70	El Salvador	70
71	Türkiye	71
72	Tunus	72
73	Namibia	73
74	Ürdün	74
75	Romania	75

76	New Caledonia	76
----	---------------	----

77	San Marino	77
78	Peru	78
79	St. Lucia	79
80	Azerbaycan	80
81	Philippines	81
82	Umman	82
83	Kiribati	83
84	South Africa	84
85	Ukraine	84
86	Mongolia	86
87	Lübnan	87
88	Ghana	88
89	Puerto Rico	89
90	Moldova	90
91	Suudi Arabistan	91
92	Türkmenistan	92
93	Jamaica	93
94	Belarus	94
95	Maldivler	95
96	Kırgızistan	96
97	India	97
98	Bolivia	98
99	Uganda	99
100	Aruba	100
101	Antigua and Barbuda	101
102	Georgia	102
103	St. Vincent and the Grenadines	103
104	Endonezya	104
105	Arnavutluk	105
106	Korea, Dem. Rep.	106
107	Sri Lanka	107
108	Macedonia, FYR	108
109	Guyana	109
110	Vietnam	110
111	Cambodia	111
112	Katar	111

113	Cuba	113
114	Venezuela, RB	114
115	St. Kitts and Nevis	115
116	Ecuador	116
117	Serbia and Montenegro	117
118	Vanuatu	118
119	Honduras	119
120	Fas	120
121	Fiji	121
122	Madagascar	122

123	Nicaragua	123
124	Faeroe Islands	124
125	Andorra	125
126	Macao, China	126
127	Guatemala	127
128	Dominican Republic	128
129	Mısır	128
130	Grenada	130
131	Cezayir	131
132	Özbekistan	132
133	Paraguay	133
134	Tonga	134
135	Belize	135
136	Swaziland	136
137	Cape Verde	137
138	Lesotho	138
139	İran	139
140	Palau	140
141	Bangladeş	141
142	Mozambik	142
143	Gabon	143
144	Tanzania	144
145	Pakistan	145
146	Ethiopia	146
147	Tacikistan	147
148	Irak	148
149	Afganistan	149
150	Solomon Islands	150
151	Gambia	151
152	Senegal	152
153	Virgin Islands (U.S.)	153
154	Kenya	154

155	Cibuti	155
156	Surinam	156
157	Timor-Leste	157
158	Nepal	158
159	Bhutan	159
160	Nijerya	160
161	Rwanda	160
162	Samoa	162
163	Malawi	163
164	Mali	164
165	Channel Islands	165
166	Equatorial Guinea	166
167	Burkina Faso	167
168	Suriye	168
169	Sao Tome & Principe	169
170	Central African Rep	170
171	Gine	171
172	Liechtenstein	172

173	Angola	173
174	Libya	174
175	Lao PDR	175
176	Benin	176
177	Myanmar	177
178	Burundi	178
179	Isle of Man	179
180	Yemen	180
181	Kamerun	181
182	Moritanya	182
183	Zambia	183
184	Papua New Guinea	184
185	Micronesia, Fed. Sts.	185
186	Zimbabwe	186
187	Çad	187
188	Nijer	188
189	Batı Şeria ve Gazze	189
190	Sudan	190
191	Congo, Rep.	191

192	Eritrea	191
193	Marshall Islands	193
194	Haiti	194
195	Togo	195
196	Liberia	196
197	Komorlar	197
198	Congo, Dem. Rep.	198
199	Somali	199
200	Sierra Leone	200
201	Fildişi Sahili	201
202	Gine-Bissau	202
203	French Polynesia	203
204	Guam	204
205	Bermuda	205
206	Mayotte	206
207	American Samoa	207
208	Greenland	208
	Ortalama	104.46

İktisadi İslamlik Endeksi'nin 208 ülkeye ait sonuçları, daha zengin karşılaştırmalar yapabilmek için çeşitli alt kategorilere ayrılmıştır. Tablo III İ²E Endeksi'nin şu alt kategorilere ilişkin bir özetini sunmaktadır: Yüksek, Orta-Üst, Orta-Alt ve Düşük Gelirli Ülkeler, OECD Üyesi Olan ve Olmayan Ülkeler, İİT Ülkeleri, OECD ve İİT Üyesi Olmayan Ülkeler ile Basra Körfezi Ülkeleri.

İslami ülkeler (İİT) OECD ülkeleriyle kıyaslandığında eşitsizlik daha çarpıcı bir hale gelmektedir. Örneğin OECD ülkelerinin ortalaması²Esirası 24 iken İslami ülkelerin (yukarıda belirtildiği üzere) 113'tür (bkz. Tablo III). Daha adil bir kıyaslanmanın OECD üyesi olmayan ve orta gelirli ülkelerle olabileceği iddia edilebilir. Fakat o zaman da İslami ülkeler bütün halinde iyi bir performans göstermemektedir (bkz. Tablo III). OECD üyesi olmayan 178

ülkenin ortalama sırası 118, orta-üst gelirli ülkelerin ortalama sırası 83 ve ne OECD ne de İİT üyesi olan ülkelerin ortalama sırası 111 iken İslami ülkelerin (İİT) ortalama sırası 113 ile en kötüsüdür.

TABLO III
İ²E Çeşitli Alt Grupların Ortalamaları

ALT GRUPLAR (# ÜLKE SAYISI)	ORTALAMA İ²E SIRASI
OECD ⁴⁵ (30)	24.37
YÜKSEK GELİR ⁴⁶ (60)	60.27
ORTA-YÜKSEK GELİR ⁴⁷ (41)	83.10
BASRA KÖRFEZİ (7)	93.71
OECD OLMAYAN İİT OLMAYAN (123)	110.81
ORTA-DÜŞÜK GELİR ⁴⁸ (55)	115.75
OECD OLMAYAN (178)	117.96
İİT ⁴⁹ (56)	132.82

⁴⁵ İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), dünyanın gıda ve hizmet üretiminin yaklaşık %60'ını karşılayan, genellikle (fakat mutlaka değil), 31 en endüstrileşmiş (zengin) piyasa demokrasilerinden oluşan özgün bir forumdur. Üyeleri şunlardır: Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çekya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Japonya, Güney Kore, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık ve ABD.

⁴⁶ Dünya Bankası kişi başı geliri 10,066\$ ve daha fazla olan ülkeleri, Yüksek Gelirli Ülkeler olarak sınıflamaktadır.

⁴⁷ Dünya Bankası kişi başı gelirin 826-10.065\$ arasında olan ülkeleri, Orta-Yüksek Gelirli Ülkeler olarak sınıflamaktadır.

⁴⁸ Dünya Bankası kişi başı gelirin 826-10.065\$ arasında olan ülkeleri, Orta-Düşük Gelirli Ülkeler olarak sınıflamaktadır.

⁴⁹ 57 İİT üyesinden yalnızca 56'sı bu istatistik setine dahil edilmiştir. Filistin Yönetimi ilişkin güvenilir istatistik mevcut olmadığı için dahil edilmemiştir.

DÜŞÜK GELİR ⁵⁰ (54)	160.48
--------------------------------	--------

OECD ülkelerinin (ve yüksek gelirli ülkelerin) bu sıralamada daha iyi performans göstermiş olması gerçeği karşısında şaşırılmış değiliz. İslami ülkelerinin ortalama sırası olan 113 ile kıyaslandığında OECD ülkelerinin ortalama sırası 24 ve yüksek gelirli ülkelerin ortalama sırası 60'tır. OECD ülkelerinin endeksimizde daha iyi performans göstermiş olması beklenen bir durumdur, çünkü İslami iktisat ilkeleri serbest piyasalar ve iyi iktisat yönetimiyle uyumlu olmakla kalmayıp aynı zamanda bunları desteklemektedir (ancak eşitlik konusu daha sorunlu olup istatistik kısıtı nedeniyle endeksimizde gösterilememiştir). Dolayısıyla endüstrileşmiş ülkelerin bir İktisadi İslamilik Endeksi'nde yüksek sıralar edinmesi İslam'ın aslında devletleri; iyi iktisat yönetimi, politikaları ve gayeleri, bir başka ifadeyle iktisadi performans eşitliği, mütevazı yaşam ve herkes için eşit fırsatlar sağlamakla yükümlü tuttuğunu vurgulamaktadır.

SONUC

Erken sonuçlar İslami ülkelerin beklediği kadar, en azından iktisat alanlarında, İslami olmadığını göstermektedir; aksine en gelişmiş ülkelerin bu İslami İktisat Endeksi'nde daha yüksek sıralar almaya yatkın olduğu açıktır. Hakikatte, bulgularımız 56 İİT üyesinin 1.5 milyarlık toplam nüfusa (dünya nüfusunun yaklaşık %22'si) rağmen dünya GSH'sinin yalnızca %6'sını ve küresel ihracatın %9'unu üretmekte olduğuna dair acı gerçeği yansıtmaktadır⁵¹. 2006 satın alma gücü paritesine göre İİT ülkelerinin kişi başı ortalama geliri 3.600\$⁵² iken diğer gelişmekte olan ülkelerin 5.600\$⁵³'dir. İslami dünyadaki iktisadi kalkınma seviyesinin hayal kırıklığını daha iyi resmetmek için 3.2 trilyon dolarlık İİT GSH'sini (2007), ABD'nin 13.9 trilyon dolarlık GSYİH'si (2007) ile kıyaslayabiliriz⁵⁴. Bu, tüm İslam dünyasının GSH'sinin ABD'nin yaklaşık olarak %23'üne tekabül ettiği anlamına gelir.

Sonuçlarımıza ve diğer iktisadi istatistiklere bakıldığında iktisadi kalkınma yetersizliğinin; gelişmekte olan ülkelerin yetersiz kurumlar, kötü iktisat politikaları, yolsuzluk ve diğer geleneksel gelişmekte olan ülke hastalıkları gibi asırlık sorunlarından kaynaklandığı tahmin edilebilir. Aslında, Orta Doğu'daki (hatta petrolle kutsanmış veya lanetlenmiş olanların dahi) iç karartıcı iktisadi gelişiminden din değil hükümetlerin yetersizliği mesuldür. Bu durum 113 iktisadi temsili değişkenle temsil edilen on iki İslami iktisat ilkesinin içerikleriyle de pekiştirilmiştir. Yakından incelenecek olursa İslami iktisat ilkelerinin her biri iyi yönetimi, iyi ekonomiyi ve sosyal politikaları teşvik etmektedir.

Bunların erken sonuçlar olduğunu ve yalnızca İslami iktisat ilkelerine doğrudan bağlı istatistiklere değil keza İİE'nin gelişmiş iyileştirilmesine de ihtiyaç duyduğunu tekrardan vurgulamalıyız. Bu aşamada, kendini İslami olarak adlandırılan ülkelerin çoğunun İslami öğretilerle uyumlu iktisadi ve finansal politikalar uygulamadığına inandığımızı söylemek haricinde daha somut sonuçlar çıkarmak zor.

⁵⁰ Dünya Bankası kişi başı gelirin 825\$ veya daha az olduğu ülkeleri, Düşük Gelirli Ülkeler olarak sınıflamaktadır.

⁵¹ İİT 2007 SESRIC istatistikleri.

⁵² Satın Alma Gücü Paritesinden (Purchasing Power Parity).

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid.

EK 1:
İSLAMİ İKTİSAT KATEGORİLERİNİN, ALT KATEGORİLERİNİN VE ONLARIN TEMSİLİ DEĞİŞKENLERİNİN ÖZETİ

Boyut	İKTİSADİ İLKELER	ALT KATEGORİ	TEMSİLİ DEĞİŞKEN
A	İKTİSADİ FIRSAT VE İKTİSADİ ÖZGÜRLÜK		
		A. Cinsiyet Eşitliği Göstergeleri	Proxy 1: United Nations Human Development Index Of Female Economic Activity Rate (% Ages 15 And Older)
			Proxy 2: United Nations Human Development Index Of Gender Empowerment Measure (GEM) Rank
		B. Diğer Ayrımcılık Karşıtı Göstergeler	Proxy 3: United Nations Human Development Index Of International Convention On The Elimination Of All Forms Of Racial Discrimination
			Proxy 4: United Nations Human Development Index Of The International Covenant On Economic, Social And Cultural Rights
		C. Emek Piyasası Göstergeleri	Proxy 5: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Impact Of Minimum Wage
			Proxy 6: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Hiring And Firing Practices
			Proxy 7: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Share Of Labor Force Whose Wages Are Set By Centralized
			Proxy 8: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Unemployment Benefits
			Proxy 9: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Labor Freedom
		D. İş Yapma Kolaylığı Göstergeleri	Proxy 10: World Bank Ease Of Doing Business Ranking Of Starting A Business
			Proxy 11: World Bank Ease Of Doing Business Ranking Of Dealing With Licenses
			Proxy 12: World Bank Ease Of Doing Business Ranking Of Employing Workers
			Proxy 13: World Bank Ease Of Doing Business Ranking Of Registering Property
			Proxy 14: World Bank Ease Of Doing Business Ranking Of Getting Credit
			Proxy 15: World Bank Ease Of Doing Business Ranking Of Protecting Investors Paying Taxes
			Proxy 16: World Bank Ease Of Doing Business Ranking Of Trading

			Across Borders Proxy 17: World Bank Ease Of Doing Business Ranking Of Enforcing Contracts Proxy 18: World Bank Ease Of Doing Business Ranking Of Closing A Business
		<i>E. Economic Freedom Indicators</i>	Proxy 19: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Price Controls Proxy 20: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Burden Of Regulation Proxy 21: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Time With Government Bureaucracy Proxy 22: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Starting A New Business Proxy 23: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Irregular Payments
		<i>F. Business and Market Freedom Indicator</i>	Proxy 24: The Heritage Foundation Index Of Economic Freedom Of Business Freedom Proxy 25: The Heritage Foundation Index Of Economic Freedom Of Monetary Freedom Proxy 26: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Protection Of Intellectual Property
B	JUSTICE IN ALL ASPECTS OF ECONOMIC MANAGEMENT I.E. PROPERTY RIGHTS AND THE SANCTITY OF CONTRACTS		
		<i>A. Property and Contract Rights</i>	Proxy 27: The Heritage Foundation Index Of Economic Freedom Of Property Rights
C	BETTER TREATMENT OF WORKERS INCLUDING JOB CREATION AND EQUAL ACCESS TO EMPLOYMENT		
		<i>A. Equal employment and Job Creation</i>	Proxy 28: World Bank Development Indicators Of Unemployment, Total (% Of Total Labor Force) Proxy 29: World Bank Development Indicators Of Labor Force, Female (% Of Total Labor Force)
D	HIGHER EDUCATION EXPENDITURES RELATIVE TO GDP INCLUDING EQUAL ACCESS TO EDUCATION		
		<i>A. Education Index Indicator</i>	Proxy 30: United Nations Human Development Index Of Education Index

		B. Education Public Expenditures Indicator	Proxy 31: United Nations Human Development Index Of Public Expenditure On Education (% Of GDP) Proxy 32: United Nations Human Development Index Of Public Expenditure On Education (As % Of Total Government Expenditure)
		C. Education Equality Indicator	Proxy 33: World Bank Development Indicators Of Ratio Of Girls To Boys In Primary And Secondary Education (%)
		D. Education Effectiveness Indicator	Proxy 34: World Bank Development Indicators Of Literacy Rate, Adult Total (% Of People Ages 15 And Above)
E	POVERTY ERADICATION, AID, AND PROVIDING BASIC HUMAN NEEDS, NO HOARDING OF WEALTH I.E. ECONOMIC EQUITY, AND LESS OPULENCE IN CONSUMPTION		
		A. Poverty Effectiveness Indicator	Proxy 35: World Bank Development Indicators Of Malnutrition Prevalence, Height For Age (% Of Children Under 5) + World Bank Development Indicators Of Malnutrition Prevalence, Weight For Age (% Of Children Under 5) Proxy 36: United Nations Human Development Index Of Life Expectancy At Birth (Years)
		B. Provision of Healthcare Indicators	Proxy 37: United Nations Human Development Index Of Health Expenditure Per Capita (PPP US\$) Proxy 38: United Nations Human Development Index Of Physicians (Per 100,000 People) + World Bank Development Indicators Of Physicians (Per 100,000 People) Proxy 39: United Nations Human Development Index Of Public Expenditure On Health (% Of GDP) Proxy 40: United Nations Human Development Index Of Public Health Expenditure (% Of GDP) Proxy 41: United Nations Human Development Index Of Tuberculosis Cases - Prevalence (Per 100,000 People) Proxy 42: World Bank Development Indicators Of Health Expenditure Per Capita (Current US\$) Proxy 43: World Bank Development Indicators Of Health Expenditure, Private (% Of GDP) Proxy 44: World Bank Development Indicators Of Health Expenditure, Public (% Of GDP) Proxy 45: World Bank Development Indicators Of Health Expenditure, Total (% Of GDP)
		C. Alms/Charity Indicator	Proxy 46: World Bank Development Indicators Of Aid (% Of Central Government Expenditures)

F	A MORE EVEN DISTRIBUTION OF WEALTH AND INCOME		
		<i>N/A</i>	No Reliable Proxy Available
G	BETTER SOCIAL INFRASTRUCTURE AND PROVISION OF SOCIAL SERVICES THROUGH TAXATION AND SOCIAL WELFARE		
		<i>A. Fiscal Freedom Indicator</i>	Proxy 47: The Heritage Foundation Index Of Economic Freedom Of Fiscal Freedom
		<i>B. Tax Level Indicator</i>	Proxy 48: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Top Marginal Income Tax Rate (And Income Threshold At Which It Applies) Proxy 49: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Top Marginal Income And Payroll Tax Rate (And Income Threshold At Which The Top Marginal Income-Tax Rate Applies) Proxy 50: World Bank Development Indicators Of Highest Marginal Tax Rate, Corporate Rate (%) Proxy 51: World Bank Development Indicators Of Highest Marginal Tax Rate, Individual (On Income Exceeding, US\$) Proxy 52: World Bank Development Indicators Of Highest Marginal Tax Rate, Individual Rate (%) Proxy 53: World Bank Development Indicators Of Other Taxes (% Of Revenue) Proxy 54: World Bank Development Indicators Of Taxes On Income, Profits And Capital Gains (% Of Revenue) Proxy 55: World Bank Development Indicators Of Taxes On Income, Profits And Capital Gains (% Of Total Taxes) Proxy 56: World Bank Development Indicators Of Total Tax Payable By Businesses (% Of Gross Profit)
		<i>C. Taxation Level Indicator</i>	Proxy 57: World Bank Development Indicators Of Tax Revenue (% Of GDP) + World Bank Development Indicators Of Gross National Expenditure (% Of GDP)
		<i>D. Freedom From Government Indicator</i>	Proxy 58: The Heritage Foundation Index Of Economic Freedom Of Freedom From Government
H	HIGHER SAVINGS AND INVESTMENT RATES I.E. MANAGEMENT OF NATURAL AND DEPLETABLE RESOURCES	<i>A. Quality of Economic Spending</i>	Proxy 59: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of General Government Consumption Spending As A % Of Total Consumption

			<p>Proxy 60: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Government Enterprises And Investment As A % Of Total Investment</p> <p>Proxy 61: World Bank Development Indicators Of Adjusted Savings: Energy Depletion (% Of GNI)</p> <p>Proxy 62: World Bank Development Indicators Of Private Investment In Energy (Current US\$)</p> <p>Proxy 63: World Bank Development Indicators Of Private Investment In Telecoms (Current US\$)</p> <p>Proxy 64: World Bank Development Indicators Of Private Investment In Transport (Current US\$)</p> <p>Proxy 65: World Bank Development Indicators Of Private Investment In Water And Sanitation (Current US\$)</p> <p>Proxy 66: World Bank Development Indicators Of Subsidies And Other Transfers (% Of Expense)</p> <p>Proxy 67: World Bank Development Indicators Of Transfers And Subsidies As A % Of GDP</p> <p>Proxy 68: World Bank Development Indicators Of Subsidies And Other Transfers (Current LCU)</p>
		<i>B. Savings Indicator</i>	Proxy 69: World Bank Development Indicators Of Adjusted Savings: Net National Savings (% Of GNI)
I	HIGHER MORAL STANDARD, HONESTY AND TRUST EXHIBITED IN THE MARKETPLACE AND IN ALL ECONOMIC INTERACTIONS I.E. LESS CORRUPTION		
		<i>A. Transparency International Indicator</i>	Proxy 70: Transparency International Corruption Perceptions Index (CPI)
		<i>B. Freedom from Corruption Indicator</i>	Proxy 71: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Freedom From Corruption
J	ISLAMIC FINANCIAL SYSTEM I: NO EXPLOITIVE SPECULATION AND RISK SHARING AS OPPOSED TO DEBT CONTRACTS I.E. A SUPPORTIVE FINANCIAL SYSTEM		
		<i>A. Investment Freedom + Financial Freedom</i>	<p>Proxy 72: The Heritage Foundation Index Of Economic Freedom Of Investment Freedom Index</p> <p>Proxy 73: The Heritage Foundation Index Of Economic Freedom Of Financial Freedom Index</p>
		<i>B. Banking Sector Indicator</i>	Proxy 74: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Freedom To Own Foreign Currency Bank Accounts Domestically And

			<p>Abroad</p> <p>Proxy 75: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Difference Between Official Exchange Rate And Black-Market Rate</p> <p>Proxy 76: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Foreign Ownership/Investment Restrictions</p> <p>Proxy 77: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Restrictions On Proxy 78: The Freedom Of Citizens To Engage In Capital Market Exchange With Foreigners</p> <p>Proxy 79: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Ownership of banks</p> <p>Proxy 80: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Competition</p> <p>Proxy 81: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Extension of credit</p> <p>Proxy 82: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Interest Rate Controls/Negative Real Interest Rates</p> <p>Proxy 83: World Bank Development Indicators Of Financial Information Infrastructure Index</p> <p>Proxy 84: World Bank Development Indicators Recurring Earning Power, %</p> <p>Proxy 85: World Bank Development Indicators Of Bank Capital To Assets (%)</p>
		<i>C. Financial Market Risk Indicator</i>	<p>Proxy 86: The PRS Group International Country Risk Guide (ICRG) of Country Financial Market Risk Index</p>
		<i>D. Investment, Portfolio, & Capital Flows Indicator</i>	<p>Proxy 87: World Bank Development Indicators Of Domestic Credit To Private Sector (% Of GDP)</p> <p>Proxy 88: World Bank Development Indicators Of Foreign Direct Investment, Net Inflows (% Of GDP)</p> <p>Proxy 89: World Bank Development Indicators Of Foreign Direct Investment, Net Outflows (% Of GDP)</p> <p>Proxy 90: World Bank Development Indicators Of Gross Private Capital Flows (% Of GDP)</p> <p>Proxy 91: World Bank Development Indicators Of Portfolio Investment, Excluding LCFAR (BOP, Current US\$)</p> <p>Proxy 92: World Bank Development Indicators Of Portfolio Investment, Bonds (PPG + PNG) (NFL, Current US\$)</p> <p>Proxy 93: World Bank Development Indicators Of Portfolio investment, Equity (DRS, Current US\$)</p> <p>Proxy 94: World Bank Development Indicators Of Stocks Traded, Total Value (% Of GDP)</p>
K	ISLAMIC FINANCIAL SYSTEM II:		

	FINANCIAL PRACTICES THAT INCLUDES THE ABOLITION OF INTEREST		
		<i>A. Absence of Interest Indicator</i>	Proxy 95: Bankscope Data On Non-Interest Income/Assets, (%))
L	HIGHER TRADE/GDP, HIGHER FOREIGN AID/GDP AND HIGHER DEGREE OF ENVIRONMENTAL PRESERVATION AND VIGILANTLY SUPERVISED MARKETS I.E. OVERALL STATE EFFECTIVENESS IN ACHIEVING ECONOMIC PROSPERITY -- GENERAL ECONOMIC PROSPERITY		
		<i>A. Macro Economic Indicator</i>	Proxy 96: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Money Growth Proxy 97: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Standard Deviation Of Inflation Proxy 98: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Inflation Rate (Most Recent Year) Proxy 99: World Bank Development Indicators Of Total Debt Service (% Of Exports Of Goods, Services And Income) Proxy 100: World Bank Development Indicators Of Multilateral Debt Service (% Of Public And Publicly Guaranteed Debt Service) Proxy 101: World Bank Development Indicators Of Long-Term Debt (DOD, Current US\$)
		<i>B. Economic Development Success Indicator</i>	Proxy 102: United Nations Human Development Index (HDI)
		<i>C. Degree of Globalization & Trade Indicator</i>	Proxy 103: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Taxes On International Trade Proxy 104: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Mean Tariff Rate Proxy 105: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Standard Deviation Of Tariff Rates Proxy 106: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Non-Tariff Trade Barriers Proxy 107: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Compliance cost of importing and exporting Proxy 108: Fraser Institute Economic Freedom Of The World Index Of Size Of The Trade Sector Relative To Expected Proxy 109: World Bank Development Indicators Of Patent Applications, Nonresidents Proxy 110: World Bank Development Indicators Of Patent Applications, Residents
			Proxy 111: World Bank Development Indicators Of Taxes On International Trade (% Of Revenue)
		<i>D. General Prosperity Indicator</i>	Proxy 112: World Bank Development Indicators Of GDP (PPP) Growth (Annual %) From 1994-2005 Proxy 113: GDP Per Capita PPP (In \$)

KAYNAKCA

- Al-Hakimi, M. R., M. Al-Hakimi, and Ali Al-Hakimi (1989) **Al-Hayat** (Tehran: Maktab Nashr Al- Thaqafa Al-Islamiyyah).
- Askari, Hossein (2006) **Middle East Oil Exporters: What Happened To İktisadi Development?** (United Kingdom: Edward Elgar).
- Askari, Hossein and Roshanak Taghavi (Dec 2005) “The Principle Foundations of an Islamic Economy,” **Banca Nazionale Del Lavoro Quarterly Review**.
- Azzi, C. and R. Ehrenberg (Feb 1975) “Household Allocation of Time and Church Attendance,” **Journal of Political Economy**.
- Barrett, D. B., Kurian, G. T., and Johnson, T. M. (2001) **World Christianencyclopedia: A Comparative Survey of Churches and Religions in the Modern World** (New York: Oxford University Press).
- Barrett, David (1892) **World Christian Encyclopedia: A Comparative Study of Churches and Religions in the Modern World, AD 1900-2000** (New York:Oxford University Press).
- Barro, R. J. (Dec 1999) “Determinants of Democracy,” **Journal of Political Economy**.
- Barro, Robert J. “Spirit of Capitalism: Religion and İktisadi Development,” **Harvard International Review: Religion**, 2004.
- Barro, R. J., & Lee, J.-W. (2000). International data on educational attainment: www.cid.harvard.edu/ciddata/ciddata.html (accessed March 2006).
- Barro, R.J and Joshua Mitchell (June 17, 2004) “Religious Faith and İktisadi Growth: What Matters Most – Belief or Belonging?” **Heritage Lectures**, The Heritage Foundation.
- Barro, R. J., & McCleary, R. M. (2003) “Religion and İktisadi Growth Across Countries,” **American Sociological Review**.
- Barro, R. J., & McCleary, R. M. (2003) “Religion and İktisadi Growth,” **NBER Working Paper** 9682 (Cambridge, MA: National Bureau of İktisadi Research).
- Barro, Robert J. (May 1991) “İktisadi Growth in a Cross Section of Countries,” **Quarterly Journal of İktisadis**.
- Barro, R.J. (1997) **Determinants of İktisadi Growth: A Cross-Country Empirical Study** (Cambridge MA: MIT Press).
- Barro, R.J. (March 2000) “Inequality and Growth in a Panel of Countries,” **Journal of İktisadi Growth**.
- Barro, R.J. and J.W. Lee (2001) “International Data on Educational Attainment: Updates and Implications,” **Oxford İktisadi Papers**.

- Barro, Robert J. (1991) "İktisadi Growth in a Cross Section of Countries," **Quarterly Journal of İktisadi.**
- Barro, Robert J. and Sala-i-Martin, Xavier (1991) "Convergence across States and Regions," **Brookings Papers on İktisadi Activity.**
- Barro, Robert J. and Sala-i-Martin, Xavier (1992) "Regional Growth and Migration: A Japan-U.S. Comparison," **Journal of the Japanese and International Economies.**
- Berman, Eli and David D. Laitin (December 2007) "**Religion, Terrorism and Public Goods: Testing the Club Model**" (working paper).
- Chiswick, Barry (1983) "The Earnings and Human Capital of American Jews," **Journal of Human Resources.**
- Delacroix, Jacques (1995) "Religion and İktisadi Action: The Protestant Ethic, the Rise of Capitalism and the Abuses of Scholarship," **Journal of the Scientific Study of Religion.**
- Delacroix, Jacques (1992) "**A Critical Empirical Test of the Common Interpretation of the Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism**," Leuven, Belgium: Intl. Association Business and Society.
- El-Gamal, Mahmoud A. (2006) **Islamic Finance: Law, İktisadis, and Practice** (Cambridge: Cambridge University Press).
- Grier, K.B. and G. Tullock (1989) "An Empirical Analysis of Cross-National İktisadi Growth," **Journal of Monetary İktisadis.**
- Grier, Robin (August 1995) "**The Effect of Colonialism on İktisadi Development: A Cross National Study of 63 Colonial States**", unpublished dissertation, Fairfax, Virginia George Mason University.
- Guiso, Luigi, Paola Sapienza and Luigi Zingales (2003) "People's Opium? Religion and İktisadi Attitudes," **Journal of Monetary İktisadis .**
- Heath, W.C., Waters, M.S., J.K. Watson (1995) "Religion and İktisadi Welfare: An Empirical Analysis of State Per Capita Income," **Journal of İktisadi Behavior and Organization.**
- Hume, D (1993) **The Natural History of Religion** in edited by J.C.A. Gaskin (Oxford: Oxford University Press).
- Iannaccone, Laurence (1998) "Introduction to the İktisadis of Religion," **Journal of İktisadi Literature.**
- Iannaccone, Laurence (April 1991) "The Consequences of Religious Market Structures: Adam Smith and the İktisadis of Religion," **Rationality and Society.**

- Iannaccone, Laurence and R. Stark (March 1994) "A Supply-Side Reinterpretation of the 'Secularization' of Europe," **Journal for the Scientific Study of Religion**.
- Iannaccone, Laurence, R. Stark, and R. Finke (July 1998) "Rationality and the 'Religious Mind,'" **İktisadi Inquiry**.
- Iannaccone, Laurence, "**The Markets for Martyrs**," presented at the 2004 Meetings of the American İktisadi Assoc., San Diego, CA.
- Inglehart, Ronald (1995) "Public Support for Environmental Protection: Objective Problems and Subjective Values in 43 Societies," **Political Science & Politics**.
- Inglehart, Ronald (1997) **Modernization and Postmodernization: Cultural, İktisadi, and Political Change in 43 Societies** (Princeton: Princeton University Press).
- Inglehart, Ronald, Baker, Wayne E. (2000) "Modernization, Cultural Change, and The Persistence of Traditional Values," **American Sociological Review** .
- Inglehart, Ronald, Flanagan, Scott (1987) "Value Change in Industrial Societies," **American Political Science Review**.
- Inglehart, Ronald, Norris, Pippa (2003) **Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change** (New York: Cambridge University Press).
- Kuran, Timur (1992) "The İktisadi System in Contemporary Islamic Thought," in K. S. Jomo (ed.), **Islamic İktisadi Alternatives** (London: Macmillan).
- Kuran, Timur (Sept 2007) "İktisadi Underdevelopment in the Middle East: The Historical Role of Culture, Institutions, and Religion," Department of İktisadis, Duke University.
- Kuran, Timur (1993) "The İktisadi Impact of Islamic Fundamentalism," in M.E. Marty and R.S. Appleby (ed), **Fundamentalisms and the State** (Chicago: University of Chicago Press).
- Kuran, Timur (2003) "The Islamic Commercial Crisis: Institutional Roots of İktisadi Underdevelopment in the Middle East," **Journal of İktisadi History**.
- Kuran, Timur (2003) "Islamic Redistribution Through Zakat: Historical Record and Modern Realities," in M. Bonner, M. Ener, & A. Singer (ed.), **Poverty And Charity In Middle Eastern Contexts** (Albany, NY: State University of New York Press).
- Kuran, Timur (2004) "The İktisadi Ascent of the Middle East's Religious Minorities: The Role of Islamic Legal Pluralism," **Journal of Legal Studies**.
- Kuran, Timur (2006) "The Absence of The Corporation In Muslim law: Origins and Persistence," **American Journal of Comparative Law**.
- Kuran, Timur and William H. Sandholm (2008) "Cultural Integration and Its Discontents," **Review of İktisadi Studies**.

- Kuran, Timur (2003) "The Islamic Commercial Crisis: Institutional Roots of İktisadi Underdevelopment in the Middle East," **Journal of İktisadi History**.
- Kuran, Timur (2001) "The Provision of Public Goods Under Islamic Law: Origins, Impact, and Limitations of the Waqf System," **Law & Society Review**, Vol. 35, No. 4.
- Kuran, Timur (2004) **Islam and Mammon: The İktisadi Predicaments of Islamism**, (Princeton: Princeton University Press).
- Kuran, Timur (1995) **Private Truths, Public Lies: The Social Consequences of Preference Falsification** (Cambridge, Mass: Harvard University Press).
- Landes, David S. (1998) **The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor** (New York: Norton).
- Lewis, Bernard (1982) **The Muslim Discovery of Europe** (New York: W.W. Norton).
- Lewis, Bernard (2002) **What Went Wrong? Western Impact and the Middle Eastern Response** (New York: Oxford University Press).
- Lewis, Bernard (2003) **The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror** (New York: Random House).
- Mirakhor, Abbas (2003) **The General Characteristics Of An Islamic İktisadi System** (New York: Global Scholarly Publication).
- Mirakhor, Abbas (1989) "The General Characteristics Of An Islamic İktisadi System" in Al-Hasani, Baqir and Abbas Mirakhor (ed), **Essays on Iqtisad, the Islamic Approach to İktisadi Problems** (Nur Corporation)
- Mirakhor, Abbas (2007) "A Note on Islamic İktisadis," **Islamic Research and Training Institute**, IDB Lecture Series No.20. Islamic Development Bank.
- Mirakhor, Abbas and Hossein Askari (2010) **Islam and the Path to Human and İktisadi Development**, Foreword by Ali Allawi, (New York: Palgrave Macmillan).
- Noland, Marcus (2005) "Religion and İktisadi Performance," **World Development**.
- North, Douglass C. (2005) **Understanding the Process of İktisadi Change** (Princeton: Princeton University Press).
- Olson, Mancur (1982) **The Rise and Decline of Nations: İktisadi Growth, Stagflation and Social Rigidities** (New Haven: Yale University Press).
- Rehman, Scheherazade and Hossein Askari. (2010) "Islamicity Index: How Islamic are Islamic Countries?" **Global Economy Journal**,! Vol. 10, Issue 2, ("#\$%#&#!(&#)*\$+,-)!. \$#/ /01
- Siddiqi, M. N. (1981) **Muslim İktisadi Thinking** (Jeddah: International Centre for Research in Islamic İktisadis, King Abdul Aziz University).

Smith, Adam ([1790], 2002) **The Theory of Moral Sentiments**, Edited by Knud Haakonssen (Cambridge: Cambridge University Press).

Smith, Adam ([1776] 1965) **An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations** (New York: Modern Library).

Solow, Robert M. (1956) "A Contribution to the Theory of Economic Growth," **Quarterly Journal of Economics**.

Tomalin, Emma (2006) "Religion and a Rights-Based Approach to Development," **Progress in Development Studies**.

Weber, Max (2002) **The Protestant Ethic And The "Spirit" Of Capitalism And Other Writings** (New York: Penguin Books).

Weber, Max (1930) **The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism**, translated by Talcott Parsons (London: Allen & Unwin).

Weber, Max (1963) **Sociology of Religion**, trans. Ephraim Fischhoff (Boston: Beacon Press).